

KÓRIZS IMRE
Lupus in fabula

„A latin »lupus in fabula« [...] bevett szólás Olaszországban: azt jelenti: »farkast emlegetnek, a kert alatt jár«, és olyankor mondják, ha valaki, akiről éppen beszélgettek, váratlanul betoppan [...] az olasz szólás a farkast emlegeti, a népmesék állandó szereplőjét”¹ – írja Umberto Eco a latinos műveltségű (vagy Jókait olvasó²) magyarok köznyelvében is meglévő antik szólásmondásról. Az alábbiak arra kívánnak bizonyítékokat felsorakoztatni, hogy a mondás nem egy bizonyos mesei szituációra utal, hanem közvetlenül abból a – különben nagyon életszerű – görög, illetve római hiedelemből vezethető le, amely szerint ha egy farkas előbb látott meg valakit, mint az ember a farkast, akkor az embernek hirtelen elment a hangja. A dolgozat ezután ennek a gondolatmenetnek a tanulságait is hasznosítva értelmezi Vergilius kilencedik eclogájának 54. sorát.

A „lupus in fabula” szólásmondást már a rómaiak is használták, ma is minden latinista ismeri,³ de az eredete a témáról író legtöbb szakember szerint homályba vész.⁴ A kifejezés az idézett formában két klasszikus szövegben szerepel, egy harmadikban pedig némiképp eltérő alakban: „lupus in fabula” (Ter. *adel.* 537, illetve Cic. *Att.* 133, 33a), illetve „lupus in sermone” (Plaut. *Stichus* 577). Mindhárom helyen arról van szó, hogy valaki, akit épp emlegetnek, hirtelen megjelenik. A szólás magyarul általában „a farkas a mesében”, illetve „a farkas a meséből” formában használatos, illetve ide tartozik még az „emlegetett számár (megjelenik)” változat is.

A szólás értelmezéséhez érdemes idézni azt a megjegyzést is, amit Servius fűz a „Lupi Moerin videre priores” (Verg. *eccl.* 9, 54) mondathoz: „hoc etiam Physici confirmant: quod voce deseratur, quem prior viderit lupus, unde etiam proverbium hoc natum est: Lupus in fabula: quotiens supervenit ille, de quo loquimur, et nobis sua prudentia amputat facultatem loquendi.”⁵

¹ Umberto Eco, *Hat séta a fikció érdekében*, ford. SCHÉRY András, Gy. HORVÁTH László, Bp., Európa, 1996, 5.

² A szólás például a *Fekete gyémántok Du sublime au ridicule*, illetve a *Fekete vér* ötödik, *Bárdy Zoltán c.* fejezetében is szerepel.

³ Latinistán itt olyan embert értve, aki – mint Kenneth M. Abbott idézi Stephen Leacockot – „elérte a nyelvtudásnak azt a fokát, amikor rápillantva egy oldal latin, illetve görög szövegre, képes eldönteni, hogy melyik melyik.” A témánkban írt alighanem legszellemesebb, fontos, de elég keveset idézett cikk: Kenneth M. ABBOTT, *Lupus in Fabula*, *Classical Journal*, 1956/3, 117–122, itt: 117.

⁴ August OTTO, *Die Sprichwörterbuch und Sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig, B. G. Teubner, 1890, s.v. *lupus*, §10. Újabbán: Renzo TOSI, *Dizionario delle sentenze latine e greche*, Milano, Biblioteca Universale Rizzoli, 1991, 433. és CICERO, *Select Letters*, ed. David R. SHACKLETON BAILEY, Cambridge, Cambridge University Press, 2000⁶, 201.

⁵ „Ezt a természet tudósai is megerősítik: mert elmegy a hangja annak, akit a farkas előbb lát meg, mint ő a farkast; innen származik a »Lupus in fabula« szólás is: valahányszor megjelenik, akiről beszélünk, és ázáltal, hogy előbb lát meg minket, mint mi őt, megfoszt minket a beszéd képességétől.”

Donatus így kommentálja az Adelphoe-helyet:

Lupus in fabula: Silentii indictio est in hoc proverbio, atque eius modi silentii, vel in ipso verbo ut ipsa fabula [más olvasatban: syllaba] conticescat. Quia lupum vidisse homines dicimus, qui repente obmutuerint, quod fere iis evenit, quos prior viderit lupus, ut cum cogitatione, in qua fuerint, etiam voce et verbis careant. Sic Theocritus: οὐ φθεγγεῖ; λύκον εἶδε. [Theokr. 14, 22 – K. I.] Et Virgilius: Vox quoque Moerin iam fugit ipsa, lupi Moerin videre priores. Alii putant ex nutricum fabulis natum pueros ludificantium terrore lupi, paulatim e cavea venientis usque ad limen cubiculi. Nam falsum est, quod dicitur, intervenisse lupum Naevianae fabulae alimonio Remi et Romuli, dum in theatro ageretur.⁶

Isidorus *Origines*ében ez áll (12, 2, 24): „Rapax autem bestia et cruoris appetens; de quo rustici aiunt vocem hominem perdere, si eum lupus prior viderit. Unde et subito tacenti dicitur: »Lupus in fabula.« Certe si se praevisum senserit, deponit feritatis audaciam.”⁷

Érdekes, hogy Isidorus mintha már nem értené a szólást. Egyrészt azt mondja, hogy *annak* szokták idézni, aki – nyilván beszéd közben – hirtelen elhallgat (nem pedig *arra* a szóban forgó személyre mondják, aki hirtelen megjelenik, mint Plautusnál, Terentiusnál és Cicerónál), másrészt a következő mondatban mintha furcsa analógiát teremtené a farkas megpillantása és a beszéd közben fellépő hirtelen csend között, mondván, hogy a farkas, ha észreveszi, hogy észrevették, már szelídebben viselkedik. (Mindenesetre kérdés, hogy jön ez ide, hiszen a korábbi szövegekben és kommentárjaikban épp arról van szó, hogy az ember veszi észre, hogy figyel egy farkas, nem pedig fordítva.)

Visszatérve a fabulához: egy viszonylag új, 1995-ben megjelent, iskolai használatra szánt Terentius-kiadás is mesét emleget, mégpedig Donatushoz („nutricum fabula”, „dajkamese”) – és Ecohoz – hasonlóan ismeretlen szerzőjűt: népmesét.⁸ Ennek leg-

⁶ „»Lupus in fabula«: elhallgatásra mondjuk, mégpedig olyan elhallgatásra, amely egy szó, egy beszélgetés [más olvasatban: szótag] kellős közepén áll be. Azt mondjuk ugyanis, hogy aki hirtelen elhallgatott, az »farkast látott«, mert gyakran megesik, hogy akiket előbb látott meg a farkas [mint a farkast ők], azoknak az aktuális gondolataikkal együtt a hangjuk és a szavuk is elmegy. Ebben az értelemben mondja Theokritos: »Nem szólalsz meg? Farkast láttál?« Hasonlóképpen Vergilius: »Vox quoque Moerin iam fugit ipsa, lupi Moerin videre priores« [a mondat értelmezése később – a zárójeles megjegyzések tőlem: K. I.]. Mások az gondolják, hogy a szólás olyan dajkák meséjéből származik, akik tréfásan azzal ijesztgetik a gyerekeket, hogy a farkas kijön a barlangjából és ott terem a hálószobájuk küszöbén. Tévesen állítják ugyanis, hogy Naevius egyik színdarabjának abban a jelentében, amikor Romulus és Remus szoptatták, egy farkas jelent meg a színpadon.”

⁷ „Mohó és vérszomjas vadállat; a falusiak azt mondják róla, hogy elmegy a hangja annak az embernek, akit előbb lát meg, mint őt az ember. Ezért mondják annak is, aki hirtelen elhallgat: »Lupus in fabula.« Ha észreveszi, hogy meglátták, valóban megszelídül.”

⁸ A helyhez írt jegyzet szerint „valószínűbbnek tűnik a népmeséből való eredeztetés”. Publio TERENCEIO

főbb előnye, hogy nem kell pontosan megmondani, hogy milyen meséről is van szó. Ilyet ugyanis, amelyben az emlegetett farkas megjelenik, mire az emlegető elnémul, mindeddig nem sikerült azonosítani az antikvitásból. A Tosi által idézett Aisópos-mese (163 Hausrath) ugyanis éppen arról szól, hogy az emlegetett farkas *nem* jelenik meg. A történet szerint egy öreg dajka azzal ijesztgeti az engedetlen gyereket, hogy odaadja a farkasnak, amit történetesen egy közelben tartózkodó példány meg is hall: a farkast felcsigázza az ígélet, de végül persze hiába várja, hogy betartsák. Jelen formájában a mese minden bizonnyal már a „Lupus in fabula” szólásmondás kialakulása után született, amennyiben voltaképp nem más, mint annak kifordítása: az emlegetett farkas nem mindig jelenik meg (a konkrétan meg is fogalmazott tanulság itt: nem kell minden ígéletet komolyan venni).⁹

De úgy tűnik, a fabula mint „mese” vissza is szorult az újabb értelmezésekben,¹⁰ mert a 4. jegyzetben idézett Cicero-kiadásában Shackleton Bailey bizonytalanak minősíti ugyan a szólás eredetét („it’s origin is doubtful”), de a fordítása egyértelmű: „talk of the devil”. Szótárában Tosi is ugyanígy, „Il lupo nel discorso”-nak fordítja (és ő is homályosnak tartja az eredetét: „L’origine è oscura”). Tosi utal a Plautus-, Terentius- és Cicero-helyre, a Donatus- és a Servius-kommentárra, illetve Isidorusra és Theokritosra is. Csakhogy azt mondja, a két hagyomány – a „Lupus in fabula” szólás és az a hiedelem, hogy az őt néző farkast megpillantó ember elveszti a hangját – független egymástól („mi sembra autonoma”), mert „a tény, hogy a farkassal való találkozás hirtelen elnémítja az embert, nem jelenti azt, hogy a valamikor felidézett állat automatikusan megjelenik”.¹¹ Ezzel összefüggésben a *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*re hivatkozva a „tabu” jelenségét emlegeti, mondván, hogy „megnevezni a farkast egyenértékű a felidézésével”. Bizonyára nem is véletlen, hogy a római és görög folklórban a farkashoz kapcsolódott a hiedelem, hiszen ez az állat az a ragadozó, amely egyrészt valós veszélyt jelent az emberre, másrészt az antikvitásban reális esély is volt a vele való találkozásra. (Talán még a medve pályázhatott volna erre a szerepre, de kérdés, hogy rá mennyire jellemző a mozdulatlan lesben állás, illetve egy magányos farkasnál a medve talán veszélyesebb is: vele kapcsolatban bizonyára

---

Afro, *Tutte le commedie*, II, *Phormio, Hecyra, Adelphoe*, cura e versione poet. di Mario SCAFFIDI ABBATE, Roma, Newton Compton, 1995, 268.

⁹ Ami a Donatus által említett Naevius-darab előadását illeti, a mi szempontunkból nem a történet egyébként meglehetősen csekély valószínűsége az érdekes, hanem az, hogy a farkasnak a – Romulust és Remust felléptető darabban való – konkrét megjelenése nem annyira magyarázza a szólásmondást, mint inkább rájátszik a *fabula* „mese, színdarab” jelentésére.

¹⁰ A legújabb (az antik források közül a Plinius-, Plátón- és Theokritos-helyre utaló) olasz kommentárban már nem is szerepel semmilyen mesére történő utalás: Publio VIRGILIO Marone, *Le Bucoliche*, introduzione e commento di Andrea CUCCHIARELLI, traduzione di Alfonso TRAINA (Lingue e letterature Carocci 141), Roma, 2012, 474. Cucchiarelli jegyzete ezenkívül Lycidasnak a farkasra utaló nevét emeli ki, illetve megjegyzi, hogy az *ecl.* 8, 97-ben említett Moeris farkassá vált, szemben a jelen ecloga hasonló nevű szereplőjével, aki „a farkas egyetlen pillantásától (költőileg) elnémul”.

¹¹ TOSI, *i. m.*, 433.

nem az a legjellemzőbb tapasztalat, hogy elnémulunk, ha meglátjuk, hogy épp minket néz.) A farkas „tabu” volta tehát bizonyára fontos összetevője a szólásmondásban és a hiedelemben kifejeződő komplex jelenségnek, de a szólás megmagyarázásában nem segít.

A kérdést a 3. jegyzetben említett, 1956-ban megjelent cikkében Kenneth M. Abbot a későbbi szakirodalomnál – egy bizonyos pontig – eredményesebben vizsgálja. Donatus nyomán ugyanis meggyőzően érvel amellett, hogy a fabula ebben az esetben (különös tekintettel a Plautusnál olvasható „lupus in sermone” változatra, és nem melleleg a szónak a Thesaurus által első helyen regisztrált jelentésével – sermo, sermocinatio – összhangban)¹² nem mesét jelent, hanem „beszélgetés”-t.¹³ Jelentős eredménye a cikknek, hogy bebizonyítja: a szólás háttérében főleg valamilyen konkrét mesét keresni, időközben azonban az érvelés tévútra lép. Abbott ugyanis kijelenti: „annak a babonának, amely szerint a farkasnak megvan az a képessége, hogy elnémitja az embert, egészen biztosan semmi köze a mi esetünkhöz” (mármint a „Lupus in fabula” szóláshoz), és a tabu-konceptió jegyében úgy értelmezi a szólásmondást, mintha azt jelentené: „a róla való beszéd képes megidézni az farkast”.¹⁴

Ezzel szemben a szóláshoz kapcsolódó és a hiedelem által leírt helyzet között nagyon is lényegi a szerkezeti hasonlóság. Erre különben – kissé talán túl tömören, hiszen ő magát a szólást még jól értette, ezért nem kellett részletesebben magyaráznia – már Servius is felhívta a figyelmet. A hiedelemben paradigmátikus alakot öltő helyzet két főszereplője a mit sem sejtő erdei sétáló¹⁵ és a váratlanul felbukkanó farkas, az esemény által kiváltott reakció pedig az elnémulás. Az a szituáció, amelyhez a szólásmondás kapcsolódik, voltaképp egy beszédhelyzet, vagyis az esemény közege egy beszélgetés (*lupus in fabula*) nem pedig mondjuk egy erdő, maga az esemény azonban hasonló: valaki mit sem sejtve beszél egy harmadik személyről, aki egyszer csak váratlanul megjelenik, mire az illető elnémul. Más szóval a szóban forgó harmadik fél olyan *lupus*, amely nem az erdőben jelenik meg váratlanul, hanem a beszélgetés során (*in fabula*).

A szóláshoz minden bizonnyal szorosan kapcsolódik Vergilius kilencedik eclogá-

¹² *ThLL*, s.v. *sermo* I A 1 (a „lupus in fabula” fent idézett összes előfordulásával). Az az érzésem, hogy Emil Vetter, a szócikk szerzője előtt a szólás eredete és pontos jelentése teljesen világos volt, de ezeket – éppen egy szócikk szoros keretein belül – nem lehetett részletesen kifejteni.

¹³ Az *Auctores Latini* sorozat ecloga-kommentárjának tömör megfogalmazása voltaképp megengedi, ha kényszerítővé nem is teszi a feltételezést, ahogy ezt – a Pliniusra hivatkozó – Havas László is így látta: „Innen a *lupus in fabula* szólás, mivel elnémulunk, ha hirtelen megjelenik, akiről szó van.” VERGILIUS *Eclogái*, szerk. HAVAS László, Bp., Tankönyvkiadó, 1971, 135. Érdekes, hogy Havas kommentárja nem (pontosabban az övé sem) ad magyarázatot a *lupi* többes számára; erről később még lesz szó.

¹⁴ ABBOTT, *i. m.*, 120–121.

¹⁵ Ahogy korábban már volt róla szó, az antik értelmezések szerint annak, akit a farkas előbb lát meg, mint ő a farkast, elmegy a hangja, elnémul. Ez arra utal, hogy addig viszont hangot adott ki; nem tűnik tehát túlzásnak rákérdezni, hogy pontosan mit is csinált. Mondjuk Lalagéjáról énekelt, magában, vagy beszélgetett – valakivel?

jának farkast emlegető megjegyzése¹⁶ (54. sor) – „lupi Moerim videre priores” –, de a kapcsolat homályos, a szakirodalom pedig különösen adós a többes szám megmagyarázásával.¹⁷ Ehhez érdemes idézni Moeris teljes megszólalását:

Omnia fert aetas, animum quoque; saepe ego longos
cantando puerum meminisse me condere soles:
nunc oblita mihi tot carmina: vox quoque Moerim
iam fugit ipsa: lupi Moerim videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas.¹⁸

A szöveg azután következik, hogy Lycidas elkezdett egy Menalcas-dalt, amelyet Moeris nem tud folytatni. (Nem érdektelen, hogy ezek után Moerisnek az egész eclogában, annak is a legvégén már csak két sora van, amelyben Lycidast arra inti, hogy azzal foglalkozzanak, ami a dolguk, énekelni jobb lesz majd máskor.) A fent idézett sorokban szemlátomást arról van szó, hogy Moeris memóriája nem a régi: „mindent elvesz az idő”, mondja, majd gyerekkora (*puerum*) kiváló memóriájával a jelent állítja a szembe (*nunc*). Ekkor hangzik el tehát: nemhogy elfelejtette a dalokat (*tot carmina*), hanem már megszólalni sem tud. Ez utóbbi jelenség okát pedig a farkasokban jelöli meg. A többes számot csak az magyarázhatja, hogy Moeris továbbra is a koráról beszél. Azzal teszi szemléletessé magas korát, hogy azt mondja: olyan hosszú életet élt, hogy már sokszor került abba a helyzetbe, hogy előbb látta meg őt a farkas, mint a farkast ő: vagyis a jelenség akut hatása az ő esetében krónikussá vált. Az idézet utolsó sora ugyancsak Moeris koráról szól: ő olyan öreg, hogy már nem emlékszik a dalokra, és a hangja is elment, de Lycidasnak – épp azért, mert vele ellentétben ő még fiatal – lesz elég alkalma (*satis*) magától Menalcastól hallani a dalokat. Vagyis a végig zsörtölődő Moeris az eclo-

¹⁶ OTTO (*i. m.*, 200) például tagadja ezt: „tévednek a korábbi és újabb magyarázók, amikor a szólást a következő [Verg. ecl. 9, 54-ról szóló – K. I.] tétellel hozzák összefüggésbe. A mondás alapja inkább az az alapvető babonás hiedelem, hogy az embernek nem szabad a farkasról beszélnie, ha nem akarja odacsalogatni. Ez a nézet van jelen a modern szólásban is: „Nincs messze a farkas, amikor emlegetik”

¹⁷ Coleman (VERGIL, *Eclogues*, ed. Robert COLEMAN, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, 54) hivatkozásai a helyhez: Platón, *Rep.* 336d („καὶ ἐγὼ ἀκούσας ἐξεπλάγην καὶ προσβλέπων αὐτὸν ἐφοβούμην, καὶ μοι δοκῶ, εἰ μὴ πρότερος ἑωράκη αὐτὸν ἢ ἐκεῖνος ἐμέ, ἄφρωνος ἂν γενέσθαι”) – „Ennek hallatára állát a lélegzetem, sőt ha nem én pillantottam volna órá először, hanem ő énrám, talán meg is némultam volna” – SZABÓ Miklós fordítása), Theokritos, Plinius, Terentius és Cicero. Clausen (*A Commentary on Virgil, Eclogues*, ed. Wendell V. CLAUSEN, Oxford, Clarendon Press, 1994, 285) Pliniusra és Theokritosra hivatkozik, valamint – az erre a két antik helyre hivatkozó – Thomas Browne *Pseudoxia Epidemicájára* (3, 8). A 17. századi szerző talán valami neurotikus tünetre gondol, amikor a farkas megpillantásának következményeként „olykor visszafordíthatatlan némaság”-ról beszél, Vergiliusnál mindenestre semmi ilyesmiről nem lehet szó, hiszen Moeris szemlátomást nem néma.

¹⁸ „Száll az idő, megvéni az ember, gyengül az ész is, / míg fiu voltam, egész napokat zengtem teli dallal, / most feledékenység nyomorít, fut tőlem a szó is, / ó, te szegény Moeris! máris megijeszt az a farkas? / Nem baj, tudja Menalcas a dalt s éneklí neked majd.” (RADNÓTI Miklós fordítása)

ga végén megenged magának egy szellemességet, majd úgy tud beszélni a korával járó kellemetlen következményekről, hogy mintegy mellesleg megelőlegezi a fogságból kiszabadult Menalcas személyes megjelenését, amit az ecloga utolsó sorában (*cum venerit ipse*) fogalmaz meg határozottan.

IMRE KŐRIZS

Lupus in Fabula

This paper seeks to list some pieces of evidence for the fact that the ancient Roman saying ‘lupus in fabula’ does not refer to a certain situation in a – lost, nursery, Aesopian, folk etc. – tale but it can be merely and directly traced back to a Greek and Roman belief that if a wolf saw somebody before the person saw the wolf, the sight of the wolf struck the person dumb. The wolf ‘in fabula’ is equivalent with the wolf ‘in situ’, namely the wolf ‘in a forest’, and they share an important feature: if one sees them, they strike one dumb. So, in this saying ‘fabula’ (talk, chat) there is a meta-forest. Then the paper, making use of this idea, offers an interpretation of Verg. *eccl.* 9, 54.